

Loquella barbarica (III)

Bartolomé de Las Casas, Muḥammad i els homes-llop*

Miquel Barceló

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Ciències de l'Antiguitat i de l'Edat Mitjana

08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Resum

S'analitzen alguns dels procediments que Las Casas fa servir per descriure l'extermini de bàrbars.

Paraules clau: Las Casas, Muḥammad, els espanyols com a llops, les Índies.

Abstract

Some of the narratives procedures used by Las Casas to describe the practice of exterminating barbarians are analyzed.

Key words: Las Casas, Muḥammad, Spaniards as wolfs, the Indias.

Sumari

Muḥammad, el profeta armat Bibliografia

L'espanyol com a llop

La discussió sobre els bàrbars, sobre els inferiors objecte de domini, adquirí amb la publicació de la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* de Bartolomé de Las Casas (Sevilla, 1552) una intensitat com, que se sàpiga, mai no havia tingut. I no és que Las Casas configurés un nou tipus d'argument en la determinació de qui és bàrbar i qui no ho és sinó que, per primera vegada, es descriu amb prolixitat una de les resolucions possibles del conflicte que el reconeixement de l'existència de bàrbars planteja: exterminar-los. La convivència amb el bàrbar pot ser només possible i efectiva en unes condicions civilitzadorament determinades. El

* Aquesta *loquella* ha estat propiciada en el marc del projecte de recerca BFF2000-1097-C02-02, dirigit pel professor José Martínez Gázquez i finançat per la DGICYT. Nàdia Petrus s'ha encarregat, amablement, d'editar-la.

domini regulat sobre el bàrbar és el que, en qualsevol cas, permet la seva presència subordinada. En darrer terme, tanmateix, l'eventualitat que sigui extingit atorga sentit a tots els estadis anteriors, forçosament mediocres, en què es pot normativitzar la seva persistència social. Jonathan Swit, en un dels viatges que fa fer a Gulliver, el 1726, va destacar clarament com la presència social del bàrbar és només concebible i permesa a partir de l'irrenunciable propòsit polític d'exterminar-los eventualment (cap. 9).

La innovació, doncs, de l'escriptura de Las Casas consisteix a no ser una discussió sobre el que s'ha de fer amb els bàrbars, un cop identificats per criteris intel·lectualment consistents, sinó sobre l'acció inequívoca d'exterminar-los al llarg de 42 anys. El text de la *Brevísima relación...* fou acabat a València el 1543. Començà, doncs, l'extermini, el 1500, dos anys abans que Las Casas arribés a l'illa Hispaniola. El fet que la *Brevísima relación...* fos acabada a València, ciutat des d'on es duia a terme un llarg procés efectiu d'extinció de bàrbars des de la meitat del segle XIII, no ha merescut, que jo sàpiga, cap mena de consideració especial. Diu:

[...] como cuarenta y dos años ha que las vemos por los ojos sin cesar; protestando en Dios y en mi consciencia que, según creo y tengo por cierto, que tantas son las perdiciones, daños, destrucciones, despoblaciones, estragos, muertes y muy grandes crueldades horribles y especies feísimas dellas, violencias, injusticias y robos y matanzas, que en aquellas gentes y tierras se han hecho (y aún se hacen hoy en todas aquellas partes de las Indias), que en todas cuantas cosas he dicho y cuanto lo he encarescido, no he dicho ni encarescido, en calidad ni en maldad, de diez partes (de lo que se ha hecho y se hace hoy) una (p. 86)

La *Brevísima relación...* és una antologia dels episodis, d'informacions, generalment, contrastades d'aquesta llarga acció de 42 anys d'extermini. El significatiu és que és dut a terme com a pràctica apresada i experimentada abans i no com a resultat d'un disseny analític previ. Justament això li creà a Las Casas un agut problema doctrinal. Una cosa era la formulació genèrica de la qüestió en termes com aquests: es poden persuadir els bàrbars perquè deixin de ser-ho?; i, en qualsevol cas, com fer-ho? Una altra cosa és exterminar-los físicament, eradicar-los de la faç de la terra com tanmateix s'estava produint, «...en estirpar y raer de la haz de la tierra a aquellas miserandas naciones» (p. 35). Aquest és, reconeixiblement, el llenguatge de Déu a *Gènesi 6: 7*. I és també el que es fa servir a l'Assemblea General dels *Houyhnhnms*, els dominadors civilitzats, per a considerar la conveniència d'exterminar els *Yahoos*, els bàrbars inferiors, «from the face of the Earth» (cap. 9; segons informa Swit). L'inferior és, així, una abominació ètnica que mereix discrecionalment un càstig que pot arribar a ser, és clar, la seva extinció.

La *Brevísima relación...* tingué una ràpida i profusa difusió i formà part, ben aiat, del conjunt de proves manejat en el debat sobre la unitat de l'espècie humana o sobre si la civilització genera necessàriament destruccions o sobre, en definitiva, els criteris que permeten reconèixer i identificar els bàrbars.

Si la *Brevísima relación...* tingué ressò, l'obra general de Las Casas de la qual aquest text és un petit i significatiu fragment no ha suscitat una atenció crítica ade-

quadra. I així, en efecte, a la figura de Las Casas, com fa notar Anthony Pagden en el seu sobri comentari a la recent traducció a l'anglès (1992) de la *Brevísima relación...*, se li ha fet fer gairebé tots els papers de l'auca, en especial el de l'heroic i compassiu defensor d'indis. La descripció de l'extermini de bàrbars resumida en la *Brevísima relación...* forma part d'una enorme i detallada anàlisi sobre la identitat dels bàrbars i sobre el maneig adequat que per part dels dominadors se n'hauria de fer. Una de les conseqüències és la del tractament historiogràfic que s'ha d'atorgar als bàrbars. Poden els incivilitzats ser subjecte historiogràfic?, i fins a quin punt poden ser-ho? I això és ben nou. Naturalment Las Casas utilitza un cos general de referències intel·lectuals prèvies per ordenar i depurar la seva experiència de l'extermini. I així els seus textos estan farcits de ressonàncies, d'al·lusions i sobreentesos que permeten disciplinar i conferir sentit al tumult de la seva percepció d'una minva massiva de l'espècie.

He triat dos exemples significatius, en la meua opinió, del procediment analític de Las Casas.

Muhammad, el profeta armat

Les al·lusions a Muhammad i a l'Islam resulten ser relativament escasses en l'obra de Las Casas. I en general es concentren entorn de la percepció que té Las Casas del fet que la propagació de l'Islam fou el resultat de fets d'armes, d'un ús programat de la força. Vet aquí, diu, un exemple corprenedor de difusió improcedent d'una religió. L'únic mode de convidar tota la gent a la vertadera religió és la persuasió racional, el plaer, la dolcesa, la suavitat i la delicadesa. Las Casas dedicà un llarg tractat, conegut abreviadament com *De unico vocationis modo...* (1990) a mostrar, justament, que la propagació de la *lex Christi* i la *Christiana religio* entre les «nacions índies» ha d'evitar la violència i ha de fer servir l'únic procediment de la persuasió, que no només és congruent amb l'establert per Crist, fill de Déu (p. 204) sinó que també ho és amb una qualitat comuna a tots els humans: «Patet manifeste qualiter commune omnibus hominibus est capi voluptate, lenitate, suavitate, dulcedine; diligere comitatem, benignitatem, gratitudinem, benevolentiam et recte vivendi rationem; odire autem contraria» (p. 374). Aquesta qualitat, a més, és també una manifestació de la racionalitat dels homes, a qui el plaer i la delicadesa són formes connaturals d'inclinació al bé natural i sobrenatural: «Idem arguendum est de modo vocationis, cum omnes homines sint mente rationales et gaudeant lenitate, voluptate, dulcedine, suavitate, benignitate, comitate, quibus utpote modo creaturae rationali connaturali capiuntur et ducuntur ad bonum naturale et supernaturale» (p. 374).

L'anomalia, doncs, del comportament dels espanyols amb els indis era ben manifesta. Es tractava inequívocament d'una conducta contra el precepte religiós i greument contrària a l'exigència de la raó. Las Casas adduïa, justament, l'existència d'un precedent històric, el de la difusió armada de l'Islam, que resultava tan inobjectable com inquietant. La religió difosa era falsa, una superxeria, tanmateix, però, havia estat massivament adoptada malgrat la il·legitimitat inicial del procediment. Espanya, diguem-ho així, havia hagut d'extirpar aquell mal i encara el

1527, data aproximada¹ de redacció de *De unico vocationis modo*, o el 1542, acabada a València la *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, no estava del tot reduïda la permanència inquietant de *moriscos* i pesava encara l'amenaça dels turcs, que resultaven ser la concreció contemporània de l'antiga i armada propagació de la prèdica d'aquell «pseudospurcissimique prophetae hominumque seductoris, qui totum labefactavit mundum, Machometum dico, proprie imitatores, tum in modo quem instituit ad sectam suam hominis trahendi, tum in eius violentiis, sevitia scelerosisque actibus» (p. 440).

Las Casas no introdueix mai pròpiament, que jo hagi vist, la qüestió d'aquesta extirpació poblacional domèstica, local —la conquesta d'al-Andalus o la *Reconquista*— que, sens dubte, formava part de l'experiència de la generació dels seus pares i dels seus avis. Sí, però, hi fa al·lusions indirectes en les consideracions sobre quins infidels, quins bàrbars, de fet poden ser objecte lícit de guerra. Això no era una qüestió menor atès que Las Casas argumentava amb gran claredat, en la seva controvèrsia amb J. Ginés de Sepúlveda, el 1550, que els indis eren bàrbars la infidelitat dels quals procedia de la ignorància i no de la mala fe i que, per tant, no era extirpable per la guerra (*Controversia...* 1552, ed. L. Galmés, 1992, p. 119). En canvi, els «moros» són una mena d'infidels o pagans que persisteixen voluntàriament en l'error i han de ser, doncs, objectiu de guerra (*Apologia*, 1550, ed. A. Losada, 1988, p. 334-336).

A més, com feia palès el cas de Jerusalem i la Terra Santa, aquests bàrbars recalitrants tenien, com a efecte de la prèdica armada de Muḥammad, ocupades terres anteriorment cristianes. Posa els casos de «Berberia y especialmente la Tierra Santa» (*Controversia...* p. 120). El testimoni principal de la legitimitat de la recuperació per la força de Terra Santa és la indulgència atorgada per Innocenci IV als guerrers que anaven a recuperar-la: «Quod fuit consecrata natiuitate, habitatione, et morte Iesu Christi, et in qua non colitur Christus sed Machometus, iuste potest Papa revocare ut incolatur a Christianis» (*Apologia*, p. 250). Anteriorment, el 1542, també recorda un paràgraf de la butlla *Inter cetera* d'Alexandre VI atorgada als Reis Catòlics on es fa referència a la dedicació i diligència d'aquests en l'extensió de la religió cristiana com ho palesa la «recuperatio regni Granate a tyrannide saracenorum...» (*Entre los remedios. El octavo...*, ed. R. Hernández, 1992, p. 295).

La recuperació de les terres i el canvi de població eren clarament assumits i formen, sens dubte, part de la matriu argumental establerta en *De unico vocationis modo...* entorn de 1527. Aquesta era la qüestió central: com conquerir bàrbars i què fer-ne després? La complicació sorgeix per l'aparició exorbitant dels indis. El que feia Las Casas era descriure i organitzar intel·lectualment la pràctica en què els colons espanyols resolien la qüestió de conquerir els bàrbars. És clar que l'experiència espanyola de conquestes prèvia era determinant en els procediments emprats espontàniament des de 1492. Però Las Casas evita identificar les

1. Per a la discussió sobre la data de la composició, que es fa oscil·lar entre 1522 i 1536, vegeu J.A. BARREDA, «Aproximación histórica», *De unico vocationis modo*, Madrid, 1990, p. X-XII.

indubtables connexions entre la conquesta de «moros» i la d'indis. Els motius són foscos. Com tèrbol és també que, a València, el 1542, on acaba la *Brevísima relación...* «quando tienen la fuerza y están en un colmo actualmente todas las violencias, oposiciones, tiranías, matanzas, robos y destrucciones, estragos, despoblaciones, angustias y calamidades susodichas, en todas las partes donde hay cristianos en las Indias» (*Diez tratados de 1552*, ed. R. Hernández, 1992, p. 86), no adverteixi que una descripció semblant podia fer-se de la destrucció, més gradual però tenaç, dels *moriscos* de València. És clar, que es tractava en aquest cas de la mena de bàrbars recalcitrants, d'agents de la secta diabòlica, ocupants de terres anteriorment cristianes. Vet aquí, doncs, una extinció retributiva, un càstig extrem legítim. Però això mereix, naturalment, una anàlisi més complexa. En qualsevol cas permet, en una primera aproximació, entendre per què Las Casas menys-té o ignora tota l'elaboració missionera, de R. Llull i R. Martí, per exemple, específicament concebuda per «a sarraïns». D'una banda, resultava clar que no havia estat eficient i, per tant, els projectes de «cristianització» d'indis, tot i ser formalment, almenys al principi, dependents dels de «moros», com ho assenyala Garrido Aranda (1980), havien de ser reconsiderats. Sobretot perquè la pràctica colonial resolvia de manera espectacular, atesa la imprevista morbilidad dels nous indis, la qüestió de com fer conquestes. I aquest sí que, aparentment, és un element nou: la velocitat en què es produeix la conquesta atesa la relativa irrisistència dels indis en comparació amb la dels «moros» locals. Però, a manca d'una anàlisi detallada i de la formalització com a problema, tal vegada això sigui només una aparença. En aquest sentit els estudis sobre la conquesta de Tortosa el 1146 (A. Virgili, 2001) i de Mallorca (R. Soto, 1994) indiquen una considerablement ràpida extinció dels nadius, que es produeix, com a molt, en el lapse d'una trentena d'anys. En el cas de València (J. Torró, 1999) els resultats poblacionals de la conquesta són més complicats atesa la permanència de comunitats d'indígenes de gruix considerable i de localització restringida i vigilada. J. Torró (2000) ha determinat amb precisió els termes d'aquesta colonització².

Si Las Casas deixa, per les raons que sigui, de banda els projectes hispànics i catalans de cristianització de «moros» també es mostra indiferent al cos escriptural, més dispers, eclesiàstic hispànic sobre Muḥammad i l'islam. Això és més complicat d'explicar justament perquè es tracta d'establir especulativament un desús i no un ús. Per què, per exemple, Las Casas no fa servir els textos d'eixerits conqueridors com Arnau bisbe d'Astorga³ (*Chronica Adefonsi Imperatoris*, probablement escrita entorn del 1144) o Roderic Ximénez de Rada (*De rebus Hispaniae* i *Historia arabum*, escrits a mitjan segle XIII)? O, per què, justament la seva font principal si no única sobre aquesta qüestió, no gens menor en la seva discussió sobre conquerir bàrbars, és Vicent de Beauvais? La referència al *Speculum historiale* de Vicent de Beauvais, escrit entre 1244-1253, és explícita i molt freqüent. De fet, la idea bàsica que Muḥammad propagà la seva prèdica pel mitjà exclusiu de

2. Per al sentit general i tractament historiogràfic de la qüestió, vegeu M. Barceló (2000).

3. L'autoria d'Arnau, tal vegada monjo de Ripoll, és només plausible, no està del tot provada (S. BARTON; R. FLETCHER, *The world of the Cid*, Manchester University Press, 2000, p. 148-161).

la força procedeix de Vicent. Tot l'apartat 6è del capítol VI de *De unico vocationis modo...* és una complexa glossa del text de Vicent —específicament dels capítols XL i LXII— com fa palès Las Casas des del principi quan esmenta aquells imitadors del fals i repugnantíssim Muḥammad (p. 440) i assenyala el següent: «Nam ut dicitur in quodam libello disputationis cuiusdam Saraceni et cuiusdam Christiani de Arabia super lege Saracenorum et Christianorum fide inter se, qui ambo probati philosophi et in secta sua perfecti, erant regi Saracenorum, Emirhilmomini nomine, familiares ac noti sibique in invicem amici carissimi prout Vincentius in Speculo Historiali libro 23, cap. 40...».

El que va practicar Muḥammad era això: «Quod Machometus dicebat viam Dei esse in ictu gladii et populatione et devastatione contra incredulos et participatores, donec ingrederentur in fidem Dei et testificarentur quia non est Deus nisi Deus Machometi, et quia Machometus servus Dei et nuntius, aut reddant tributum subiecti» (p. 440).

En la *Apologia* (ed. A. Losada, 1488, p. 548-549) torna a fer al·lusió expressa a aquest text de Vicent («Machometus enim dicebat se in terrore gladii et vi armorum missum fuisse...») per arribar a una conclusió teològicament i política esferidora: «Caedibus ac terroribus adducere ad fidem, Machometricum est». Els espanyols podien, doncs, atès el seu ús extrem de força, ser considerats *machometici* i Juan Ginés de Sepúlveda, el seu adversari a Valladolid, el 1550, i cronista de l'emperador, també. Aquesta és la terrible imputació constantment sobreentesa en l'argumentació de Las Casas.

Cal fer dues precisions inicials a l'ús que fa Las Casas del text de Vicent. Primera, el llibre XXIII, cap. LXII, és clarament la font de Las Casas: «Denique invitans me ad viam Dei, quae est expeditio contra adversarios et incredulos et participatores, in ictu gladii, et populatione, et devastatione donec ingrediantur ad fidem Dei, et testificentur, quia non est Deus nisi Machomet, et quia Machomet servus eius, et nuntius, aut redant tributum subiecti...». L. Galmès, l'editor de la *Controversia...* (1992, p. 124-125), ho fa notar. Els editors de *De unico vocationis modo...* (1990, p. 114, n. 23), P. Castañeda i A. García del Moral, proposen que Las Casas degué possiblement utilitzar l'edició d'Antonio Koburger, impresa a Nuremberg el 1486.

Segona, en el text de Vicent recollit per Las Casas es fa esment d'una disputa, posada per escrit, entre un «sarraí» i un «cristià» d'Àràbia sobre com «ad sectam suam trahendi» i el recurs a la violència i a les accions malignes que l'Islam posà en pràctica per difondre's. Es tracta, sens dubte, de la versió llatina de l'anomenada *Apologia del Cristianisme d'al-Kindi*. En realitat fou una controvèrsia que suposadament tingué lloc a la cort d'al-Ma'mūn, fill de Harūn al-Rašid, cap a l'any 819 dC, entorn dels mèrits del cristianisme i de l'Islam. Vicent esmenta, en efecte, un *libellus* que sembla ser la traducció llatina d'aquesta disputa. Aquest *libellus* formava part del conjunt de traduccions encoratjades per Pere el Venerable en torn el 1143. Las Casas, com hem vist més amunt, llegeix aquest fragment sobre l'esmentat *libellus* en Vicent de Beauvais: «Hic enim pauca libet inferre de libello disputationis cuiusdam Saraceni, et cuiusdam Christiani de Arabia super lege Saracenorum, et fide Christianorum inter se. Qui ambo probati Philosophi, et in

secta sua perfecti Emirhilmomini Regis Saracenorum erant familiares ac noti, sibi-que in invicem amici clarissimi» (Vicent, cap. XL).

És prou clar que el conjunt de traduccions ordenades per Pere el Venerable és contemporani a la guerra de Còria —...*eo anno quo eo Imperator Choriam civitatem coepit et inde Saracenos profuit* (Vicent, cap. LXII)— descrita en termes inequívocs per l'autor de la *Chronica Adefonsi Imperatoris*. I aquest és, clarament, el context del combat intel·lectual de Pere el Venerable. Això està, però, per estudiar.

En la traducció de Pere de Toledo el recurs propagatiu de la força i el procediment tributari de l'estabilització religiosa islàmica està reconegut com a dictat «in maiori scriptura sua...»: «Non sum missus nisi in virtute gladii; et qui non susceperit meam prophetiam, occidetur aut reddat tributum, precium pro infidelitate sua, et dimittatur...» (*Al-Kindi...*, ed. J. Muñoz Sendino, p. 410). Diu Muḥammad. O també: «Ipse enim ad suam sectam non ita homines, i.e. non sola arte calliditatis aut ingeniosa loquacitate, sed gladio et violencia et oppresseione et depopulacione coegit» (op. cit., p. 428). No basta, doncs, la seducció enganyosa del profeta, calen les armes.

Les connexions, en la meua opinió, entre el text àrab original i la versió llatina no estan adequadament establertes. Certament, és fàcil identificar en el text àrab o en la seva traducció passatges específics al·lusius a *ḡihād fi sabīl Allāh* i a la imposició de tributs (*The apology of al-Kindi...*, trad. W. Muir, segona ed., Londres, 1897, p. 95, 97, 100) però l'estudi comparatiu de la literalitat i sentit de la traducció està per fer. En qualsevol cas, és evident que la fundació violenta de l'Islam no és central en l'argumentació impugnativa que fa el cristià.

Pere Alfons, com és sabut, fa també en el *Titulus quintus* del *Dialogus contra Iudeos*, escrit cap al 1110, inequívoca referència a la propagació forçada de la prèdica de Muḥammad: «Quia dei adversarios Mahometus predari, captivare, interficere iussit, donec credere vel censum persolvere voluissent, non est hoc ex dei operibus, neque prophetarum quilibet iussit cogere aliquem credere, sed ipse hoc cupiditate precepit pecuniae, ut inimicos suos destrueret» (*Diálogo contra los judíos*, J. Tolan, K.P. Mieth, E. Ducay, coord. M.J. Lacarra, 1996, p. 100). Fins i tot l'ús de la força resulta ser mandat inicial de Déu: «Adversarios pretere dei et eorum prophetae predari, captivare, interficere et omnibus modis persequi atque delere iubentur, nisi respiscere et ad eorum converti fidem voluerint aut servitutis inductum censum persolverint» (op. cit., p. 92).

No sembla haver-hi dubtes, en canvi, que Pere Alfons obtingué la informació corànica d'al-Kindi, com assenyala John Tolan —«es de la Risala de donde Pedro Alfonso recoge todas sus citas del Corán» (op. cit., p. XXXIII). Tanmateix és força evident que aquesta fundació violenta és només una part de l'argumentació, de menys gruix que la impugnació dels rituals normatius islàmics. John Tolan (1993, p. 27-33) fa una adequada valoració de la complexitat i originalitat de la impugnació feta per Pere Alfons de l'Islam observant també que el mateix Muḥammad, en efecte, digué en l'Alcorà que s'ha de convertir altri «non per violentiam, sed diligenter et dulciter hoc facere debet, sicut ipse Mahometh in suo testatur Alcorano» (*Diálogo contra los judíos...*, p. 100; Tolan, op. cit., p. 31).

El que, però, sobretot es transmet és la propagació violenta de l'islam, com posa de manifest John Tolan (2001, p. 253-266) en el seu estudi dels textos antiislàmics de Pere Pascual —«con espada començaron, e con espada mantienen su seta maldita, e por ende razon es que con espada fenezcan su vida» (p. 261); la cita correspon a un text escrit el 1300.

Vicent, doncs, recull una perspectiva i una escriptura consolidada en llatí el 1143 i que acompanyava un vast projecte de guerra ben concret contra la població d'al-Andalus, l'Extremadura lleonesa, Jaén, Lisboa i eventualment Tortosa i Lleida. No es tracta de cap manera d'un debat intel·lectual continuat, generat inicialment des d'escriptures segons una suposada mecànica textual expansiva, com un coneixement o desconeixement incessantment refet.

La lectura que de Vicent fa Las Casas, imputant els colons espanyols de ser «mahometans», mostra una inesperada ruptura en la cadena textual. Las Casas hi introdueix un formidable contrasentit que Pere el Venerable, per exemple, i altres combatents més contemporanis nostres, no haguessin entès.

La construcció argumental de Las Casas gira entorn d'una qüestió precisa: la del consum d'indis que fan els colons espanyols contradient la cura missional fixada per la butlla d'Alexandre VI, el 1493, tot i que, en realitat, com assenyala A. Pagden (1986, p. 29), el 1504, quan Ferran el Catòlic convocà la *Junta* de lletrats per discutir la legitimitat de l'ocupació espanyola, la Corona estava convençuda que les butlles atorgades permetien conquerir i esclavitzar els habitants de Las Antillas. La perspectiva, un poc més tardana de Las Casas, quan la despoblació d'indígenes s'havia consumat, converteix la cristianització en una garantia, de reconeixible vulnerabilitat però, de la integritat poblacional dels nadius. Inevitablement, doncs, les responsabilitats i procediments polítics de protecció entren a formar part del debat. La qüestió de com forçar la desaparició de la *encomienda* d'indis, que segons Las

Una família de caníbals americans, d'A. VESPUCCI. *Mundus Novus*. Antwerp, 1509.

Casas constituïa sense cap dubte el factor decisiu en l'extermini de nadius, es converteix en un programa polític tan urgent com, en rigor, inviable. De fet, Las Casas va presentar a Valladolid, el 1542, una sèrie de remeis per a evitar l'extermini i el *octavo*, l'únic publicat, tracta de la necessitat de suprimir la *encomienda*, que qualifica de «repartimiento infernal y tiránico» («Entre los remedios. El octavo», ed. R. Hernández, 1992, p. 287-360).

Resulta, doncs, comprensible la modificació que Las Casas introdueix en els termes del debat recopilat per Vicent que, cal recordar, havia estat concebut i desenvolupat per a afavorir la destrucció d'uns bàrbars ben específics, els «moros». No era gens clara la rellevància que, en principi, pogués aquest debat tenir per a altres bàrbars, i en especial per a aquests, nus i indefensos, sobtadament advinguts. El que fa Las Casas, com ja he dit abans, és convertir la reconeguda il·legitimitat de Muḥammad, com a fundador d'una religió, i del seu procediment de propagació, la guerra, en únic precedent històricament discernible de la guerra dels colons espanyols, emparats per la Corona, contra els indis.

L'espanyol com a llop

Des d'almenys 1527, data suposada de la composició final de *De unico vocacionis modo...*, Las Casas fa un ús prolífic i variat de la imatge del llop entre ramats de xais per descriure l'acció exercida pels colons espanyols sobre els indis⁴. Aquesta data primerenca situa les imatges i el propòsit principal del text com un esforç de conceptualització de l'extinció d'indis a Las Antillas, la primera gran experiència de consum —el terme és de Las Casas— massiu de bàrbars. És clar que la imatge és manllevada de Lluc (10: 3): «Ite: ecce ego mitto vos sicut agnos inter lupos»; i de Mateu (10: 16): «Ecce ego mitto vos sicut oves in medio luporum. Estote ergo prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbae».

La inversió d'ús que en fa Las Casas consisteix a mostrar que els colons espanyols, suposadament propagadors del cristianisme, actuen de manera ostensiblement contrària al precepte de Jesucrist. Actuen així:

Ergo non decuit regiam Christi dignitatem et magnificentiam regni sui regnum vel populum suum acquirere, propagare, ampliari, conservare per bellum, nisi per pacem. Et sic patet quod via bellica et armorum terror et strepitus ad acquirendum regnum non est via Christi nec Christianorum vel discipulorum eius, sed latronum, praedonum, tyrannorum, haeticorum et infidelium, tanquam rapacium et crudelium luporum qui non veniunt, nisi ut rapiant, furentur, mactent et perdant gregem Domini, qui iam existit actu, vel eos qui in potentia propinqua existentes statim absque magna difficultate essent venturi ad gregem, nisi a talibus impedirentur, immo trucidarentur (*De unico modo...*, p. 478).

4. A. Saint-Lu, 1982, p. 34-44, va assenyalar l'interès d'aquesta imatge com a inversió, justament, de la conquesta musulmana d'«Espanya», on els llops eren els musulmans i els espanyols els xais. Vegeu també C. VARELA, «Introducción biográfica y crítica», *Brevísima relación...*, 1999, p. 37.

En aquest passatge *grex* al·ludeix implícitament a les ovelles en la seva acceptió simbòlica de ramat de Crist. Qui fa de llop és molt eloqüentment explícit. La devoració d'indis —fets trossos— impedeix, justament, que puguin esdevenir ramat del Senyor. Els colons espanyols són l'impediment de la propagació del cristianisme. Cal fixar-se que entre els devoradors d'indis, plausiblement hi figuren els lladres, saltejadors i tirans però també els heretges i infidels, essent aquesta darrera una identificació de major abast i d'una diferent qualitat de les altres, atès que els colons espanyols suposadament no eren cap de les dues darreres coses, tot i que, en canvi, poguessin fàcilment ser les altres tres.

En les onze referències que he comptabilitzat totes formen part d'un discurs que gira entorn del supòsit que la predicació i difusió del cristianisme fou duta a terme amb «mansuetudine et patientia», «sicut oves... in medio luporum» (op. cit., p. 190).

En dos passatges Las Casas fa descripcions particularment detallades dels colons espanyols tornats llops. Un, referit als qui fan aquesta guerra contra els indis o la manen fer, «...qui tale bellum gerunt et qui mandant illum indicere faciant...» (p. 492): «...non sint mites aut mansueti, sed furiosi et, quemadmodum lupi, rabi-di, famelici et crudeles inter oves et agnos, gentes quidem sibi non noxias trucidant, occidunt et mactent, aurum et argentum et quicquid alienum est rapiant, personas liberas servituti et dirae oppressioni tradant ac per haec sint apud totum orbem merito quam maxime infames odioque ipsi et doctrina fidei propter ipsos religioque tota Christiana intime necnon implacabiliter habeantur...» (p. 494). De tal manera és així que «...anxietatem et libidinem alienorum regnorum dominandi destruunt opus Dei, id est, animarum immensitatem, ad imaginem Dei creatum» (p. 494).

La destrucció, doncs, dels indis implicava la de l'obra de Déu; és a dir, la integritat dels indis era indispensable, justament, per a preservar-la. Aquells bàrbars, doncs, havien de ser gestionats d'una altra manera. Las Casas farà posteriorment qualche experiment, inevitablement fallit, de colonització cristiana organitzada i perpetrada pel que A. Pagden descriu amb precisió com «settlements of priest and honest farmers» (*Introduction...*, 1992, p. XV). Aquesta qüestió mereix ser analitzada més singularment en una altra ocasió.

I dos, Las Casas introdueix en la seva argumentació els comentaris de Joan Crisòstom sobre el mode pacífic, mansuet que els apòstols van fer servir per propagar el missatge de Crist. Les citacions són abundoses, acabades amb un escarit: «Haec Chrysostomus». El que és rellevant per a Las Casas és que els apòstols «Peragrarunt universum orbem terrarum oves simul cum lupis; oves ad lupos direxit et vulneratae a bestiis non sunt, sed magis lupi ad ovium mansuetudinem sunt conversi» (*De unico vocationis modo...*, p. 222). Els fets apostòlics fundacionals mostren fins a quin punt l'acció dels colons espanyols és l'inrevés maligne sobre el qual no es pot, en rigor, construir un poder legítim. Els límits de la crítica de Las Casas queden així ben clars atès que la possibilitat, constantment al·ludida, d'una alternativa de cristianització indolora i no destructiva introdueix tanmateix un factor d'irracionalitat, en l'anàlisi, que encara fa més inintel·ligible la continuada destrucció de les Índies, de la qual Las Casas en fa detallada descripció. Dit d'una altra manera: com és que passa únicament allò que no hauria de passar?

La imatge dels espanyols com a llops entre els ramats dels indis com a xais apareix amb llum perceptiblement més crua en el text de la *Brevísima relación...* que en l'especulació de *De unico vocationis modo...* Gairebé al principi de l'antologia l'aparició dels espanyols és així descrita:

En estas ovejas mansas, y de las calidades susodichas per su Cohacedor y Criador así dotadas, entraron los españoles, desde luego que las conocieron como lobos e tigres y leones crudelísimos de muchos días hambrientos. Y otra cosa no han hecho de cuarenta años a esta parte, hasta hoy, e con hoy en este día lo hacen, sino despedazallas, matallas, angustiallas, afligillas, atormentallas y destruillas por las estrañas y nuevas e varias e nunca otras tales vistas ni leídas no oídas maneras de crueldad, de las cuales algunas pocas abajo se dirán en tanto grado, que habiendo en la isla Española sobre tres cuentos de ánimas, que vimos, no hay hoy de los naturales della doscientas personas (*Brevísima relación...*, ed. R. Hernández, 1997, p. 34-35).

La imatge és utilitzada quatre vegades més, sempre formant part de la descripció d'accions de merma poblacional per part dels espanyols. De fet, Las Casas en fa referència per tal de conferir a aquestes accions el sentit precís ben establert anys enrere a *De unico vocationis modo...* i fer palès també que entre aquestes existia un lligam orgànic i social. Aquella profusa i complexa distribució de mort, minva i mutilació poblacional és el resultat social d'un procediment, la *encomienda* d'indis —l'atribució sotmesiva d'indis a espanyols— i del manifest incompliment del mandat evangelitzador de Crist que encomanà la seva difusió a ovelles manses predicant entre llops. Basta observar com són d'insegurs, doncs, els fonaments conceptuals de la colonització espanyola —¿poden ser els indis esclaus personals dels espanyols?; ¿poden aquests destruir-los abans que cristianitzar-los?— per percebre l'abast de l'obstinada impugació de la colonització, tal com es portava a terme, que fa Las Casas, vorejant sempre l'acusació de la il·legimitat del poder imperial, però no arribant mai a fer-ho.

És, al capdavant, trivial discutir si la reducció de la població d'indis insulars que recompta Las Casas és precisa o exagerada. Els estudis demogràfics moderns, sintetitzats per Nicolás Sánchez Albornoz (1973, p. 62-63), mostren que «la declinación fue, indudablemente, catastrófica. Aún aceptando estimaciones conservadoras, la población prehispana de La Española habría pasado de un centenar de miles a unos cientos en 1570» (p. 63).

Las Casas era, doncs, testimoni de la crisi. Justament, com un desastre poblacional, clarament induït per acció humana, podia ser conceptualitzat, és quelcom per estudiar. En qualsevol cas, però, la conceptualització d'una experiència tal no pot adquirir, més enllà d'introduir disciplina dins la percepció d'aquella profusa dissipació biològica, consistència racional suficient sense admetre que la destrucció es realitza sobre una població d'éssers reconegudament bé subhumans o més confusament percebuts com a inferiors. Si aquest factor d'inferioritat és, d'entrada, refusat, com feren Las Casas i altres, la conceptualització de la pràctica exterminativa, tot i que es descriguin bé els elements que la componen, resulta intel·lectualment imperfecta i incapaç de fer intel·ligible allò que tanmateix incessantment ocorre.

Com entendre, si no, el suposat desvari que el que havien de ser ovelles fossin, de fet, llops? I que l'evident mutació no fos mai reversible?

La imatge del llop entre xais resulta, tal vegada, més colpidora en la *Brevísima relación...* perquè serveix de lligam intel·ligible a l'inventari de casos que encara, el 1542, i encara «hoy en este dia», ocorrien. L'objectiu del text és, justament, exposar com els colons espanyols ho feien, mentre que en *De unico vocationis modo...*, la imatge forma part d'una trama conceptual de la doctrina de com difondre el missatge de Crist. Las Casas, des de 1527, elaborà un lèxic específic per a fer referències, sigui doctrinalment o narrativament, a l'extermini. En aquest sentit, la imatge evangèlica dels anyells entre llops, i a la inversa, no és una referència produïda per emocions derivades de la contemplació del consum d'indis sinó que és una imatge intel·lectualment seleccionada, procedent d'un discurs i eventualment arrossegada a relatar accions de depredació que només semblaven admetre una descripció analògica amb el món animal. No es tracta, doncs, de promoure sentiments pietosos en el lector, no almenys principalment. Tampoc la figuració doctrinal de Las Casas sorgeix, no almenys principalment, de possibles i probables reverberacions emocionals que la participació en la colonització li pogués produir. Si Las Casas estimava o no estimava els indis és una qüestió estrictament aliena a la trama argumental que proposa.

Tanmateix, la imatge del llop entre xais té una indefugible dimensió emotiva pel fet de ser una al·lusió a actes de devoració, de nutrició i, per tant, d'extrem contacte físic on intervé la boca.

Claude Rawson (2001, p. 76) agudament observa que la proposició que l'home és un llop per a un altre home, expressament feta per Erasme i Rabelais, per exemple, i implicadament per Las Casas, normalment significa «not that man as wolf eats wolf, but that man eats man as wolf eats sheep or lambs» (p. 76). És comprensible que la imatge sigui evocada per a al·ludir a accions de crueltat o extrema opressió continuada. També a pràctiques de canibalisme, allò que és pròpiament indicible i prova fefaent de la inhumanitat de qui ho fa. Bé, doncs, els caribers, sembla, caníbals. Cal recordar, com ho fa Rawson (p. 105) però, que Michel de Montaigne (1588) atribuï justament als europeus l'atrocitat del canibalisme. En vida, doncs, de Las Casas qualcú altre plantejava la qüestió de si els vertaders bàrbars no foren, precisament, els mateixos exterminadors de bàrbars. La qüestió, implícita en Las Casas, és, però, intel·lectualment inepta atès que només es pot formular amb posterioritat a l'extermini, quan els colons espanyols s'havien tornat, en efecte, llops. Com s'havia induït la mutació, com s'havia concebut la possibilitat de repartir-se indis, objectes animats, vivents, és quelcom que s'hauria d'analitzar millor del que s'ha fet fins ara. I no sembla fàcil fer-ho. Las Casas el 1542 ho hagués pogut veure a València. Però si ho va veure mai no en va dir res.

Bibliografia

- BARCELÓ, M. (2000). «Fer colònies i la historiografia catalana». *L'Espill*, 6, p. 30-45.
- BARTON, S.; FLETCHER, R. (2000). *The World of El Cid. Chronicles of the Spanish Reconquest*. Manchester University Press.

- CASAS, B. de las (1552). *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*. Sevilla.
- (1990). «De unico vocationis modo omnium gentium ad veram religionem». CASTAÑEDA, P.; GARCÍA DEL MORAL, A.; GALMÉS, L. (eds.). *Obras completas*, vol. 2. Madrid.
- (1992). *10 Tratados de 1552*. HERNÁNDEZ, R. (ed.). *Obras completas*, vol. 10. Madrid.
- (1992). «Aquí se contiene una disputa o controversia». *10 Tratados de 1552*. HERNÁNDEZ, R.; GALMÉS, L. (eds.). *Obras completas*, vol. 10. Madrid.
- (1992). «Entre los remedios. El octavo». *10 Tratados de 1552*. HERNÁNDEZ, R.; GALMÉS, L. (eds.). *Obras completas*, vol. 10. Madrid.
- (1992). *A Short Account of the Destruction of the Indies*. Ed. and Trans. by N. GRIFFIN, with an introduction by A. PADGEN. Londres.
- (1998). *Apología*. LOSADA, A. (ed.). *Obras completas*, vol. 9. Madrid.
- (1999). *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*. VARELA, C. (ed.). Madrid.
- GARRIDO, A. (1980). *Moriscos e Indios. Precedentes hispánicos en la evangelización en México*. México: Universidad Nacional Autónoma de México.
- MUIR, SIR W. (1887). *The Apology of al Kindy, in Defence of Christianity Against Islam*. Londres: Society for Promoting Christian Knowledge (2a ed.).
- MUÑOZ SENDINO, J. (ed.) (1949). «AL-KINDI, Apología del cristianismo». *Miscelánea Comillas*, 11-12. Santander, p. 337-460.
- PADGEN, A. (1982). *The Fall of Natural Man. The American Indian and the Origins of Comparative Ethnology*. Cambridge Iberian and Latin American Studies. Cambridge University Press. Amb correccions i ampliacions en 1986.
- PEDRO, Alfonso de (1996). *Diálogo contra los Judíos*. Introducción de J. Tolan, texto latino de K.-P. Mieth, traducción de E. Ducay y coordinación de M.ª J. Lacarra. Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- RAWSON, C. (2001). *God, Gulliver, and Genocide. Barbarism and the European Imagination, 1492-1945*. Oxford University Press.
- SAINT-LU, A. (1982). *Las Casas indigeniste. Études sur la vie et l'oeuvre du défenseur des indiens*. París: L'Harmattan.
- SÁNCHEZ-ALBORNOZ, N. (1973). *La población de América Latina. Desde los tiempos precolombinos al año 2000*. Madrid: Alianza Universidad.
- SOTO, R. (1994). «La situació dels andalusins (musulmans batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230». *Mélanges de la Casa de Velásquez*, XXX-1, p. 167-206.
- SWIFT, J. (1998). *Gulliver's Travels*. Oxford World's Classics. Oxford University Press.
- TOLAN, J. (1993). *Petrus Alfonsi and His Medieval Readers*. University Press of Florida.
- TORRÓ, J. (1999). *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. Publicacions de la Universitat de València.
- (2000). «Jérusalem ou Valence: la première colonie d'Occident». *Annales HSS*, 5, p. 983-1008.
- VICENT DE BEAUVAIS. *Speculi maioris, tomus quartus*. Venitiis, MDXCI.
- VIRGILI, A. (2001). *Ad detrimendum Yspanie... La conquesta de Turtusa i la formació de la societat feudal (1148-1200)*. València-Barcelona.